

MÁRKUS BÉLA

A szolgák felelősségével

SÜTŐ ANDRÁS: ERDÉLYI VÁLTOZATLANSÁGOK

I.

A vaskos kötet, a zömmel az elmúlt tízvalahány esztendő terméséből válogatott esszék, cikkek, beszélgetések gyűjteménye provokáló címet visel, az idegen szónak abban a lassan újra tanulandó értelmében is, hogy nemcsak kihívó, hanem titkos szándékból talán beugrató is. *Erdélyi változatlanságok?* Hát a romániai magyarok számára mit sem vont maga után az előbb forradalomnak, majd nemzeti felkelésnek, utóbb álcázott államcsínynek, remekül szervezett puccsnak is nevezett 1989-es fordulat? Valóban csak annyi történt volna, hogy „néhány napig csudalató székelyekké” lettek, hogy azután annál nyomasztóbb legyen a kiábrándulásuk, a becsapottságérzetük? Hát hiszen csak a szóhasználatot tekintve, nem a végtelenségig lehetne sorolni azokat a fogalmakat, fordulatokat, minősítéseket és állításokat, amelyeket gondolni se igen volt szabad a szocialista diktatúra korában, nemhogy kimondani, főleg meg leírni? Hát nem a változás, az „újjászületés” jele *Az Olvasóhoz* címzett veretesen emelkedett bevezető Balassi Bálinthoz kapcsolódó példázata is? Akár pusztán a figyelemfelkeltésével is: ami következik, hasonlatos lesz a nagy reneszánsz költőnk kardos-lándzsás bajvivásához – azzal a különbséggel, hogy a török hódoltság idején „lelkünk, nyelvünk, vallásunk, nemzeti mivoltunk a kontyos rablót nem érdekelte”, ma viszont dúl a magyar-talanítás, örökös ostrom alatt vannak a nemzetiségi magyarok személyi-közösségi létének „utolsó mentsvárai” is, meg-megerősödő támadás éri legeslegutolsó menedékét, „az anyanyelvi bástyát, a nemzeti önazonosság tudatának minden védfalát”. A kisebbségben, a végeken élő magyarok önvédelmi harcáról nyíltan szólhatni – nem a változás jele? Nem azé „Trianon böllerei”-t pellengerre állítani, sátánian cinikus kegyetlenségüket emlegetni? Példátlannak mondvá, egész Európa történetében, hogy az első világháború lezárásaként egy országot tekintettek hadizsákmánynak, dobtak oda a fosztogatóknak. Mindezek után a kinyilatkoztatás hitével és erejével mondani a hármas ígét: a Trianon-szindróma „volt, van és megmarad”. Épp ezért még mindig Trianon, javallat rá: amit erővel vettek el, azt eréllyel kellene jóvátenni – az erély neve pedig: önrendelkezés, autonómia. És az eltelt több mint nyolcvan esztendő, de akárcsak a proletárdiktatúra bukását követő egy évtized politikai változásainak dzsungelében ez az az út-

Kossuth Egyetemi Kiadó
 Debrecen, 2001
 632 oldal, 1800 Ft

jelző, amely a változatlanságot, a változatlanul követendő irányt mutatja. Hogy nem szabad lemondani arról, amit az első világháború győztesei és kegyencei is érvényesnek tartottak, s amit 1918. december 1-jén a gyulafehérvári nemzetgyűlés is megígért: a területi autonómiáról. Annak ellenére sem, hogy hamar bebizonyosodott, Romániát nem boldogító hazának, hanem „asszimilációs kohó”-nak szánták.

Az egységnek és a kollektív cselekvésnek már a gondolatától is borzadó teoretikusokkal szemben, a csípős gúnyjal illetett „politológiai divatszalonok sápadt széplelkei” ellenében hangsúlyozza a sorskérdésekben való egység, a közös veszedelemben való közös fellépés szükségességét. „A világnézeti harcoknak el kell némulniok a közös nemzeti érdekek síkján” – idézi Tamási Áronnak az idők múlásával is változatlanul érvényesnek vallott gondolatát, együtt az emlékeztetésével: „emberek, mind magyarok vagyunk”. Másutt Kacsó Sándor szavaival szólítana fel, hogy ne sodorják magukat lehetetlen állapotba, a széthúzás, az egymásnak feszülő politikai tömörülések veszedelmébe. Ne képzeljük magunkat a többpártrendszer erdélyi magyar paradicsomának! – figyelmeztet, a közösségi jogok megszerzésének lehetőségének elvesztésétől tartva. Ugyanakkor arra is int, hogy az egység óhaját el kell határolni minden gondolkodásbeli uniformizmustól, bolsevik egyöntetűségtől, kaszárnyszellemtől. Az egyén önmegvalósítása, a személyiség szabadsága, a törvényszerű szellemi, szemléleti változatoság azonban nem kerülhet szembe a nemzet és a nemzetiség érdekeit szolgáló közös cselekvéssel. „Magyar mitológiánk ezer év óta úzótt csodaszarvasa nem lehet egyéb, csakis a magyar összefogás” – hirdeti. Érvelésének új elemei, a változatlanságban a változások is figyelmet érdemlőek. Egyrészt már-már a nyugati magyarság önkéntes metamorfózisával azonos méretűnek tudott népességfogyatkozás, a vegyes házasságok útján akár önkéntesnek is látszó kényszerasszimiláció tapasztalata mondatja vele, hogy romániai magyarság helyett helyesebb és célszerűbb lenne erdélyi magyarságról beszélni, mert a romániaiság hangsúlyozása is csak a szétszórátást könnyítette meg. Az is nyomatékos elem, hogy a romániai magyarság teljes megsemmisülésének fenyegető rémével küszködve a Székelyföldben és a székelységben látja a megmaradás legfőbb biztosítékát – noha tudván tudja, hogy a kisebbségnek csupán egyharmada tartozik ide, a kétharmada szórványban él. De tisztában van azzal is, hogy nemzeti önismeret dolgában „siratnivaló tudatlanságban” nőttek fel egész nemzedékek, hogy kiforgatták őket nemcsak a nyelvükből, hanem a történelmi emlékezetükből is, hogy iszonyatosak a veszteségeik – mégis mintha a reményvesztetteknek, a hitehagyottaknak azzal felelne, amit hajdanán, karácsony esti köszöntéskor a házigazda kérdésére, hogy honnan jöttök, válaszolt: a sötétségből, mert kiszabadultunk az éjszakából. Minden, ami ma már lehetséges, kezdetben lehetetlen volt – biztat, mégis, a lényegi változatlanságot szem előtt tartva a változás jeleivel. A sikert, magától értetődően a román demokrácia kialakulásától, Magyarország külpolitikai és nemzetstratégiai törekvésétől téve függővé, a kisebbségi magyarok ügyének európai módon történendő megoldását remélve. Végső soron pedig azzal biztat, hogy a nemzeti, nemzetiségi kérdés nagyjára kultúrlelkületi és erkölcsi kérdés, s az ember természet adta jogainak örök érvényesége van, amit vatikáni szóval úgy hívnak: az Isten fuvallata az emberi lélekben. Summázata talán ez lehetne: az keseríti, hogy Erdélyben ugyanazt a magyar sorsot hagyja maga mögött, mint amelyikbe beleszületett, s az vigasztalja, hogy „néhány év-tized múltán mindaz, ami balkáni: európai lehet Erdélyben is”.

II.

Változás ez is: a hitre, hitelvekre való hivatkozás. Ha hajdan Makkai Sándor, Erdély református püspöke Ady Endre költészete alapján azt láthatta beigazolódva, hogy minél emberibb az ember, annál vallásosabb, mégpedig a szónak nem hitvallásbeli és ceremoniális, hanem lényegi értelmében – akkor a ma képzeletbeli egyházi méltóságát Sütő András legújabb könyvének elemzése hasonló belátáshoz vezethetné. Annak felismeréséhez, hogy az *Erdélyi változatlanságok* mind témáit és ezek szemléletét, mind pedig beszédformáit tekintve erősen kötődik a vallásos megnyilatkozásokhoz. Külső, felszíni jelek alapján is könnyűszerrel adódnak efféle következtetések, hiszen az e körbe vonható legmélyebb beszélgetések első közlője a *Reformátusok Lapja* volt, Ablonczy László jóvoltából, de ide köthető a másik interjúkészítő, egyben a könyv szerkesztője és jegyzetírója, Cs. Nagy Ibolya is. Kevésbé külsődleges, sokkal inkább lényegi jegy, amivel – immár negyedszázada ennek – az egységes protestáns teológiai intézet kolozsvári tagozata a *Csillag a máglyán* irányát, szemléletét hitelesítette: a tolerancia jegye. Az ifjú teológusok a szerző Kálvin-drámáját úgy hozták fényre a vallástörténeti és hittani elfogultságok egyházi körök által is kavart sötét porfelhőiből, hogy egyszersmind történelmi távlatba is állították. Meggyőződésük szerint történet és irodalom egy közös pontra mutat, arra, amely „Bethlen Gábor gyülekezeti törvényei óta erdélyi egyháztörténetünknek is a legfényesebb csillaga, s ez a tolerancia”. A számonkérések keresztüzből kijutott drámaíró most ennek a jegyében ítélni elképesztő elfogultságnak a nagy realista Balzac azon véleményét, mely szerint a genfi közélet kálvinista korszaka borzalmasabb volt a francia forradalomnál is. És így szállhat vitába Stefan Zweig *Harc egy gondolat körül* című könyve azon szereposztásával is, amelyik egy bizonyos Castellioiban látja annak az „új lelkiismeret”-nek a harcosát, aki Kálvinnal és az általa képviselt erőszakkal szemben a „gondolkodás szuverén önállóságát” védelmezte.

Ezeknek a véleményeknek a számon tartása, figyelembe vétele nemcsak azt sejteti, utólag is, hogy milyen végletek között kellett egyensúlyoznia Kálvin és Szervét szellemi párviadala felidézésekor, hanem hogy ehhez mennyi vallástörténeti s teológiai ismeret, mekkora elmélyülés szükségeltetett. Nem utolsósorban tökéletes tudása és eleven művelése annak a „bölcsebb beszédformá”-nak, amely legutóbbi negyedszázados munkásságát általában is, a mostani könyvét pedig kiváltképp jellemzi, többé-kevésbé hasonló arányt tartva azok között a beszédmódok között, amelyek Paul Ricoeur szerint a kinyilatkoztatás eredeti kifejeződései. Az ő ötös felosztását követve tanulságos lehetne például annak taglalása, hogy az alkotó pályáján a bölcsebb és a rendelkező, preskriptív formák előtérbe kerülésével milyen mértékben szorult vissza elsősorban is az elbeszélő, narratív beszédforma vagy a himnikus, hogy a prófétait pedig több okból is alkalmatlannak találja. Az orákulumok fölött eljárt az idő – hirdeti, nyilván az anynyiszor ócsárolt irodalmi próféta szerepkörét és öntudatát elhárítandó. Am ha az orákulum műfajához köthető ősi technikák közül például a jövendöléssel fölérő reménynyilvánítás vagy az intő jelek számbavétele mint figyelmeztetés szerepét nézzük, akkor elkerülhetetlenül szükségszerű a prófétai beszédforma használata. Akár olyan módon, mint láttuk a kisebbségi magyarság jövendőjét illetően. Akár úgy, ahogy az egyik megrendítő megnyilatkozása, a *Könyörgés Czine Mihályért* című írása teszi, ahol a nagybeteg szellemi barátot a nagyenyedi kisdíák korából megőrzött Malakiás próféta szavaival vigasztalná: „mert feltámad a te igazságodnak is napja, és gyógyulás lesz a szárnyai alatt”. Ricoeur e „műfaj” központi jelentőségének érzékeltetésekor a Niceai Hit-

vallás harmadik cikkelyére hivatkozik, amely azt hirdeti, hogy „Hiszünk a Szentlélekben... aki szólott a próféták által”. Egyfelől az idők fölött álló prófétai beszédforma és a mai váteszi szereptudat külön nem választása, másfelől a zsinat mint törvényhozó és intézkedő testület alkalmas voltának derűs kétségbevonása itt-ott felekezeti színezetű részrehajlást is megenged. Például amikor a Tamási Aron írásai furfangosságára emlékeztető kedély a „megváltó zsinatolás” fordulatát vetteti papírra, vagy „megrendítően fontos kérdés”-nek nevezeti a középkori skolasztikusokét, hogy hány angyal is fér el egy tűnek a hegyén. Szónoki sziporka volt az RMDSZ második kongresszusán a prédikátor könyve igéjének – mindennek rendelt ideje van – kérdésként való föltétele is: „Ki az közöttünk, aki egyszemélyes tridentí zsinatként nyilatkozhat kegyelemről, bűnről, erényről és purgatóriumról?”. Ezekről a hittételekről, de a személyes sors, az emberi élet és még inkább a közösségi, nemzeti létezés határhelyzeteiről elkerülhetetlenül muszáj nyilatkoznia a szerzőnek – márcsak a kötetben számottevően szereplő beszélgetés műfaji törvényszerűségei miatt is. E határhelyzetek lényegében ugyanazok, mint amiket Karl Jaspers a bölcsesség témáinak nevez: magány, bűn, szenvedés és halál – Sütő András pedig a maguk valóságában nevezi meg őket.

A szenvedés eseteiről a krónikás tárgyilagosságával ad számot. Akár ama véres éjszakára emlékezik, a marosvásárhelyi pogrom számára csaknem végzetes, életét követelő óráira, akár pedig a nemzetiségi sorstársai kálváriajárására, az igazságtalanság és méltánytalanság kirívó példáira. S a halál: idézze bár, miután kézhez vette őt is a bibliikus életkor, az „élj sokáig, s halj meg hamar” bölcsességét a nem éppen tapintatos riporter kérdésére („bármelyik nap készen áll arra, hogy elmenjen?”), vagy más hangot ütve meg, az eltávozott barátai között láttassa magát, amint „ott barangolok magam is az ő elmenetelük magaslati régiójában, ahol az örök hó fehérlik, a fagyos tájnak ragadozója pedig a leselkedő halál”. „Nem azért mondom, hogy pap után kiáltson valaki, hanem tapasztalatból” – toldja meg a tudomásulvételnek azzal a nyugalomával, amelyik a legsűrűbben, ismét és ismét bölcsesség mondására indítja. Jelesül arra, hogy az Idő embereken lépdél, és erről leszoktatni lehetetlenség. Am amikor eme nagybetűs Időt egész nemzetrészekben látja lépdelni, tudomásulvételének higgadtsága csak arra a nem tudásra terjed ki, hogy lehetetlen tudni, mi lesz a gyermekekkel, unokákkal, de azt igenis lehetségesnek hiszi, hogy egész nemzedékek nem mehetnek veszendőbe. Rémképeivel viaskodva egy keserűbb pillanatában ugyan a kisebbségi retorika Szent Ferencének érzi magát, aki halaknak, egy idő óta meg éppen sült halaknak prédikál, ám más alkalmakkor meg, nem is egyszer a francia diákmozgalmak „legyetek realisták, ostromlójátok a lehetetlent!” jelszavát idézi önbiztató például, s beszédes az is, ahogy édesapja fájdalmas felkiáltását – „Maholnap kipusztulunk, fiam!” – enyhíti. „Hanyatlunk, annyi bizonyos” – szól, holott a saját családja, a Sütők és a Székelyek másutt megidézett sorsa is a pusztulás krónikája. Mégis, azzal, hogy e határhelyzeteket, személyes sorsát, hivatását, nemzete, nemzetisége jövőjét csakis e végső jelentésükben, lényegükben és egyetemességükben tudja látni és érezni – ezzel nyilvánítja meg, újra Makkai Sándor esszéjéből idézve, a vallásos lelkületét.

S talán még a *Magyar fa sorsa* használta hitvallásbeli és ceremóniális megszorítások értelmezése is közelebb vihet az Erdélyi változatlanságok szerzőjének lelkületéhez. Az előbbihez tartozhat, hogy amiképp az erdélyi magyarság Trianon utáni sorsához a „sivatagi bolyongás” jelképét használva a középkori írástudóinkra, hitvitázóinkra, majd a Magyarok Romániában útinaplóját szerző Németh Lászlóra és másokra, például Illyés Gyulára emlékeztetően párhuzamot von a zsidóság és a magyarság sorsa között, és

a sűrűn hivatkozott szent könyvet, a Bibliát a zsidóság fennmaradásának „szellemi életvize”-ként jelöli meg, akként mondja a szórványmagyarok vigasztalására valónak Jézus üzenetét: „Mert ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük”. Az Újtestamentum evangéliumainak csodás világát, Betánia és Lázár feltámasztását sem pusztán azért idézi az emlékezetbe, mert az Ótestamentummal együtt egy „epikai remekmű” ajánlása a célja. Ahogy a hitéről és hitetlenségéről legközvetlenebbül valló *Az Ember-Isten földi éjszakái* című esszéjében sem elvontnak és bizonytalanoknak, de abszolút bizonyosságnak nevezi azt, aminek el kell jönnie. Az „én óráim”-ról és az Isten-Embernek, a Megváltónak az emberiség történetébe való belépéséről is úgy beszél, mint aki a reformátori tanítás szerint hiszi és vallja, hogy a Biblia mindenki számára világos, egyértelmű és érthető. S ha – miként írja – Jézus csodatételeit a saját képzelete színezte és gazdagította, ebben talán Ady szava volt az ösztönző, mely szerint virágvasárnaptól húsvétig a keresztyén mitológia legfelségesebb strófáit éljük át, emberi és isteni színjátékot. Ceremóniát, ceremóniákat tehát, szertartásokat, ünnepélyeket, szokásokat – mindenekelőtt karácsony ünnepét mint a szeretet igazi megnyilvánulásának formáját. Az emlékezők színes elevevességgel jelenítik meg régvolt szentestét, kántálásokat, betlehemezések varázslatos hangulatát. „Ez volt az az állapot, amikor nem csupán Istent szeretjük, hanem az Isten teremtményét is, nem a reformátusokat vagy a katolikusokat, hanem Kiss Jánost, a reformátust vagy katolikusokat, amikor nem a saját népedet szereted, hanem a szomszédodat, a kántálókat, a gyermeket, a felnőttet, az aggot, amikor a szeretet értelmére az ember úgy bukkan rá, ahogyan az máskor kevésbé adatik meg számára” (*Adventi beszélgetés – a várakozásról*). Húsvétről inkább világias emlékeket őriz, a népi szokások vidámságát. A Csíksomlyói passió látán, ennek ökumenikus kisugárzását tapasztalván enyhén kárhoztatja is, hogy a krisztusi szenvedéstörténetek a puritán reformációval feledésbe merültek. Dogmatikai gyökere éppenséggel a betlehemes játéknak vagy a kántálásnak sem volt, ezek is némaságra kényszerültek volna, ha a vallást tételesen követik, ám a gyermekkori közösség, a szülőfalu nem vett tudomást az intésről, hogy házról házra járni s énekelni épp úgy „katolikus szokás”, mint Jézus születését eljátszani, Heródest alakítva vagy a három királyok valamelyikét. Aligha meglepő, hogy a harmadik nagy ünnep, a pünkösd szertartásai, szokásai még az emlékezetben sem maradtak elevenek. Annál előbb, maradandóbb a Szentlélek sugallata – mondhatni, ez járja át művészi és emberi személyisége legmélyebb rétegeiben, ez érinti a legteljesebb valójában. A nagyenyedi kollégium óta szinte örökös töprengése tárgya a nyelv és a megszólalás: annak a titoknak nem a megfejtése, hanem a kutatása, hogy a százféle népekhez szóló égi üzenetet, „az Istennek nagyságos dolgait” miként érthette ki-kí a saját nyelvén, és hogy azt jelenti-e a pünkösd apostolok példája, amit Babits Mihály szerint, vagyis hogy minden közös törekvés más-más értelmet kaphat az egyéni akaratokban, vágyakban, más-más nyelvet beszélhet minden lélekben.

III.

Ugyanezt a példát erősíti meg arról szólván is, ami éppúgy vissza-visszatér töprengéseiben, mint a nemzet és a nemzetiségi magyarság jövője: az irodalom sorsáról. Nem igaz, mondja, hogy a művész vagy a művészet egyedül önmaga által és önmaga számára létezik, akár az Uristen. Az író még azért is felelős, amit mások az ő hallgatása fölött a népével cselekednek – folytatja tovább a gondolatot, elkerülhetetlennek tudva a művészi hivatás és a társadalmi elkötelezettség között feszülő konfliktust. Ami csak úgy

lenne megszüntethető, ha ugyanúgy tiszteletben tartanák, ha egy alkotónak az az életelve, amit a latin az „audis, vive, tace – si vis vivere in pace” fordulattal fejezett ki, vagyis hogy ha békében akarsz élni, legfőbb gondod legyen hallgatni és szemlélni, szemlélődni – mint azt is, aki az esztétikai szépet és az erkölcsi parancsot egymástól elválaszthatatlannak hiszi. Aki, mint ő is, bizonyos abban, hogy a diktatúra hosszú évtizedeiben a romániai magyar irodalom a nemzetiség „legerősebb szellemi frontvonulata” volt, s épp azért lehetett az, mert irodalmon kívüli gondokat is magára vállalt, közvetített. Kisebbségi sorsban a szellemi közteherviselés valósággal kategorikus imperatívusza lett minden alkotónak – vélekedik, cinikus felelőtlenségnek tartva, ha bárki is a nemzeti, nemzetiségi gondot múltittas magyarkodásnak, népi-nemzeti muccsaiságnak minősíti. S változások a változatlanosság közepette: nem kevés olyat lát maga körül. Kétféle módon érvel velük vitázva. Egyrészt, ritkábban, szelíden, már-már alázattal. Bizonyos-e, kérdi, kérdezné tőlük, hogy a szocializmusnak magasztalt diktatúrában megismert gond és baj a rendszerváltozás után már a múlté. Bizonyos, hogy nem kell törődniük közönségük anyanyelvi állapotával, legyen szó irodalomról vagy színházról akár. Eláll a kérdezés jogától, másrészt. Hisz őt sem kérdezik, esély sincs okos eszmecserére. Nem panaszozza föl, csupán rögzíti, hogy nagy divat az idős generációt, ahová ő is tartozik, „leradírozni a szellem térképéről”. S már nemigen válogat a szavakban, amikor e rádiózóknak keres nevet. Hívja őket szellemi kucsebereknek, konjunktúra-kibiceknek, divatmajmoknak, anacionális kékharisnyáknak, esztétikai divatszalonok rendelésére készült páholyok foglalóinak. Hívja érdekvédelmi kotériák önjelölt ítélőmestereinek, a magyar ugar magabiztos grasszálóinak. Látja őket a kizárólagosság alapján ítélkező normatív esztétizálás megszállottjainak, az alkotásokat irodalmon kívüli és belüli területekre felparcellázóknak, akiknek, például, a székelyek lefejezése nem irodalmi téma, ám a szexuális tévelygés igen. Látja őket tevéköpködőknek, akik egyike-másika „rángógörcsös nemzetundorában” nyálát kéjesen fröcsköli bele a „közösségi gondokat hordozók képébe”. Másokra mondja, de magára is vonatkoztatja Babits kifakadását: az ifjú tatárok rajtunk gyakorolják a nyíllövést. Másutt ezzel rokon képet használ: minden ifjú zseni hóhéreként akarja kezdeni pályáját, vagyis az öregek akasztásával, s majd csak azután az alkotással. A marxista ideológusokat zszurnaliszta akasztológusok váltották fel – közli lényegében ugyanezt megint másutt. Szellemi diktatúrát érzékel, paradigmaváltásnak hívott svihákságot, tohuvabohu szövegelést. Keserűen gúnyos indulattal háritaná el ezt az önkényt. Indulata még ha túlzó is, érthető volna tán, ha azt nézzük, mennyire van, mennyire lehet jelen, ha nem új és új alkotások közreadójaként, akkor elemzett szerzőként, abban az erdélyi magyar irodalomban, amelynek mégiscsak élő klasszikusa. S hogy mennyire a magyarországi folyóiratokban, vagy az egyetlen, magát irodalminak is nevező hetilapban, ez már, bizonynyal, az akasztológusok határokön átsugárzó hatásáról, hatalmáról árulkodhatna. A még annyira méltatlan helyzet, az Illyés emlegette magánszorgalmú kutyák még oly lázas mardosása és vonítása sem feledtethetné el azonban azt az igazságot, amit mintha csak általában tartana érvényesnek, sajátmagára nézve már kevésbé. A tételmondat valahogy úgy hangzik, hogy az elkészült munka, a mű elválik szerzőjétől, és önálló életét kezdi élni, ha életrevaló. Magára marad majd a könyve, ez lesz létének igazi próbája – mondja, s nem mutatkozna az önteltségig magabiztosnak, zsenitudattal elteltnek, csupán erősebb önbizalommal megáldottnak, ha bizonyos lenne nem is egy műve életrevalóságában, maradandó voltában. Hogy kiállják majd az idők próbáját, és neki addig pazarlás próbára tenni a türelmét, amúgy is kevés terve, egy Bethlen-dráma megírása,

a *Harang a szélben* című regény folytatása helyett a falkákban faldosókkal foglalkozni. Monográfiája, Ablonczy László kötetének címét kölcsönözve, nehéz álmom lehet, persze, a változott irodalmi világ, s benne a változatlanúságokra riadni. Arra, hogy Romániában mintha mind a mai napig tartana még, ami a nyolcvanas évek legelején kezdődött, írói betiltása. Tizenhárom kötetet számlál, amennyi legalábbis hivatalos úton nem juthatott be az országba, amit tehát nem ismerhettek az erdélyiek. És igazából most sem ismerik, nemcsak az olvasók, de tán a kiadók sem, mert különben nem vetődött volna fel a gondolat, magánkiadásban jelentetni meg őket. Író és irodalmi élet kettőse mindenesetre hasonlóan kényszerű feladatot ró ki, mint amilyenről Kálvin János és Szervét Mihály összeütközésével kapcsolatban szólt: nem hagyni szóhoz jutni magában semmilyen elfogultságot, az egymást tagadó két tudat konfliktusában egyiket se fosztani meg „a megértés jogától”.

Az *Erdélyi változatlanúságok* egyébként alig beszél az életműről, a pálya állomásairól. Mint ahogy az erdélyi irodalom folyamatairól, egyes jelenségeiről és a kortárs alkotásokról is alig. Kivétel, amikor az „erdélyi csillagkép” különálló létezését, múltját, jelenét és jövőjét regisztrálja, megengedve tán, hogy ennek neve transzszilvanizmus lehet, habár azt állítja, az önálló Erdély történelmi gondolatához kapcsolódó önálló transzszilván irodalom eszméje a történelmi változások során már régen érvénytelené lett. A hagyományok, az elődök körébe sorolható egy-két kifejtetlenül maradt megjegyzése. Például, amikor Wass Albertet a Mezőség helyi krónikásának nevezi, Nyíró Józsefet pedig mint papi szolgálatban átmenetileg megragadt mesélőt emlegeti. Ide tartozik az is, amit Németh László harmincas évekbeli romániai útirajzának margójára jegyez. A kötet sok írásában idézett, melegen méltatott szerző a tejetstvériség eszméjének megfogalmazójaként mint merész álmok szövője jelenik meg előtte. A Trianon után szétszóródott magyarság új szellemi-művelődési küldetéséről vallott elképzelését elfogadja ugyan, ám hozzáteszi, a tervek valóra váltásának emberi-jogi feltételeiről bizony megelégedett. Keményebb szavakat is használ, bibliaiakat, felróva, hogy miközben a közép-európai eszme apostolátusát vélte vállalhatónak, aközben Romániában, és nyilván nemcsak ott, a Miatyánkot mormoló papok szájából a fogat is kiverték. Kissé könnyed volt Németh László szólása – áll a megjegyzések végén –, hogy a történelmi terhektől szabadult megcsonkult Magyarországnak jobb esélyei támadtak a minőségi bizonyításra. Az ehhez hasonló okfejtések egy-egy esszé magját, csíráját rejtik, mint ahogy tanulságos és izgalmas lenne egy afféle önarcképnek csak a vázlata is, ahol önnön pályáját illetné reflexiókkal, egy-egy alkotásához fűzne megjegyzéseket, utóéletükről, lehetséges folytatásukról adna számot – mintegy az *Évek, hazajáró lelkek* folytatásaként. Talán több lehetne egy számnál, hogy a sok kiadást megélt az *Anyám könnyű álmot ígér* közel félmilliós példányban jelent meg, s több érdekességnél, hogy a szerzőnek mégis a két dráma, a *Csillag a máglyán* és az *Advent a Hargitán* a kedvence, valamint hogy *Az ugató madár* mint az életéről, életükről tett személyes vallomás tűnik fel előtte. Röviden arról is szól, hogy nagysikerű regénye szomorú folytatást ígérne, mert az idő kegyetlenül bánt el a szereplőivel. Lakat és vaspánt „szigorog zúzmarásan” a szülőház ajtaján, üres, elhagyott az otthon. Édesapja testvéreinek családjában, ahol – teszi hozzá – a Bibliát sem igen olvasták, megsemmisült a magyarságtudat is. Régi vágyának mondja egybehívni egy közös asztalhoz azokat a rokonait, lehetnek már harmincan is, akik egyetlen szót sem beszélnek már magyarul. Szülőfaluja s annak református gyülekezete a „lét és nemlét peremére jut”, s nem vigasztalhatja, hogy a Mezőségen, a székelység Arpád-kori szálláshelyén a magyarság már száz éve is szór-

vány volt a román többségben. Ami nyugtalanítja, hogy történelmi ismeretek dolgában talán itt a legtudatlanabbak a magyarok – atyjafiai, szerinte, a múltjukat se ismerték, nemhogy a jövőt se juthették volna, Nyugaton mégis nem egy buzgó emigráns hazafi oktatta ki, állítván, nemcsak Erdélyben, de a Kárpát-medencében is a magyarok voltak, vannak többségben. Ők oktatnák őt „csontvelőig magyar” magatartásra, s a kérdésre, hogy honnan a történelmi tények (nem) ismerete, ők felelhetnének ugyanúgy, ahogy a társaival karácsonyt köszöntő, házról házra járó kisgyermek Sütő András felelt a kérdésre, hogy honnan kapták a hírt Jézus születéséről: „Saját magunktól!”.

Bölcsességi beszédforma ez is, kinyilatkoztatás – profán értelemben. Annak a derűnek a jele, amely ha ritkán is, de mégiscsak meg-megcsillan. Nem ez ugyan a kötet alaphangja, mégis erősen hallatszik. Szinte átüt azokon a fordulatokon is, amelyek biblikus vétetésűek, ám az ünnepi komorságukat, magasztosságukat hétköznapiasan esetenre, esetlegesre váltják át. Mint például a Sinkovits Imre hetvenedik születésnapjára küldött köszöntőben, ahol a „bizony mondom nektek, ember emberrel büntetlenül nem találkozhat” szentenciája a Bibliában aligha fellelhető pajkos évődést, mókás bókot takarja. Mert hogy miért nem lehet ilyen találkozás, ennek oka csak sejtethető, de ki nem következtethető. A köszöntőből legalábbis kevésbé, a könyv sűrű soraiból inkább. Az a büntetés, vélhetően, hogy ember és ember túlzottan egymás hatása alá kerül. Annyira ráhangolódnak egymás véleményére, annyira befolyásolják egymást a szavaikkal, hogy mintegy magukon kívüli állapotba jutva meg sem tudják különböztetni, melyik kié. Könyvismertetések esetében az efféle akaratátvitel legbiztosabb jele, ha az ismertető összetéveszti magát a szerzővel – eleresztvén a füle mellett az esztétáknak, irodalomkritikusoknak, de a „nemzeti nihilizmusban panírozott poéták”-nak is szánt ornitológiai figyelmeztetését, hogy minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll, hozzá igazítván még a szájartását is.

Igy talál változatosságra a változatlanságok számbavétele során a szófordulatokban, így leli kedvét az általános kedvetlenség jeleinek rögzítése közben a képekben, metaforákban. Még talán derül is, amikor Pusztakamarás, a szülőfalu jelene s ezáltal, persze a jövője is úgy idéződik fel, hogy megszűnt itt a gyerekhalandóság: nincs gyermek hozzá. Szemléletesnek találja, eredeti leleménynek, noha a szerző korai korszakából is ismerős, az eső elől tóba menekülni goethei példázatát, mert hisz valamiképp általánosabbnak és érvényesebbnek tetszik, nagyobb méretűnek, mint a cseberből vederbe kerülése – s míg ezen jártatja az esztét, a menekülés reménytelenségéről is elfeledkezik, s arról meg főképpen el, hogy talán a szocializmus diktatúrája lenne az eső, a mai demokrácia pedig a tó, a szocializmus, benne Ceausescu diktatúrája a cseber, és ami ma van, a demokrácia, az meg a veder. Nem Tamási Árontól valónak, hanem mesébe illőnek véli a már idézett kijelentést a csudalátókká lett székelyekről, és szinte nem is a keserű csalódás hangját hallja ki belőle, hanem egy csalimese szellemességét. Másutt az aforizmák, szentenciák tömör igazságaihoz élesíti az esztét, a „koldus él a sebeiből”, a „kinek ahol fáj, ottan tapogatja” ki tudja, honnan származtatható bölcsességéhez, hogy aztán majd az átírások, parafrázisok sokasága tartsa ébren a figyelmét, és tegye próbára mind fakóbb emlékezetét. Erdély utóbbi tíz esztendeje például a decemberi fordulattal összefüggésben mint „új időknek új szószegeit” szenvedő világ említődik, mintha a háttérben Ady új dalainak hangfoszlányai hallatszanának, holott inkább a hiány beszédes itt, a nemzetiségi státútum hiánya. A „sokoldalúan balkanizálódott Erdély” jelzős összetétele mögött már nem költő, pláne nem magyar poéta rejtőzhetik, de hogy ki vagy mi, azt talán csak egy, a szocializmus frazeológiáin fejlett egyed tudhatja. Mi-

ként azt is, hogy milyen az a „halált megvető óvatosság”, akár a Székelyföld autonómiája a harci tét, akár pedig az, amit egy kissé hosszú cím így határoz meg: a romániai magyar oktatás követelményeit a román államnak kell megoldania. A történelemnek eme fordulatát tapasztalván még az is elégedett lehetne, aki esetleg a követelmény megoldásának nem szerzői, hanem újságírói szófordulatát a bürokrácia bikkfa erdejében keresztrel krétázná meg, annál nagyobb igyekezettel, minél inkább megfogadná, hogy a kisebbségi magyarság a saját jogai dolgában nem maradhat „esőleső társaság”, mert hiszen emlékezetébe véshte ez a közösség: eső után netán a tó vár rá. S habár bizonyos helyzetekben az egyik kutya, a másik eb, felcserélésükre mégsem alapozható olyanfajta „új hitvallás”, mint amilyent unalmas órái helyett a megfélemlítés perceiben, elkomorult pillanataiban fogalmaz a kényszerűség vallásalapítója – valahogy ekképpen: „ott kezdődik az ember, a magyar is, ahol összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották”.

A publicisztikát nem hivatásának, de kötelességének tartó Sütő András az „alapítvány-világnézet” terjedése idején sem otthon, Romániában, sem itthon, Magyarországon nem biztathatná már ama Toldi-termetű férfiú barátját, szellemi társát, a halott Czine Mihályt azzal, hogy pusztá megjelenése „eleven hullámzást keltett a szellemi és vigalmi életben” – az *Erdélyi változatlanóságok* körüli, lassan egy esztendeje tartó csend, a hazai és határainkon kívüli kritikusok közönye alapján maga sem bizakodhat, hogy könyve ha a vigalmi világban nem is, de a szellemi életben eleven hullámokat kavart. Még kisebbségpolitikai nézeteivel sem, de a művészet, benne az irodalom szerepéről vallott megingathatatlanul megengedő véleményével sem – talán mert mindenkor és mindenhol, a kongresszusok pulpitusán éppúgy, mint a koporsók mellett a „szolgák felelőssége”-vel szólalt meg. Noha Tamási Aronnal mondja, hogy egyedül van, feje és szíve hivatalában, lelke a Szentlélek ajándékában mégis a „mámort” nyerhette el. Azt az önfeladtságot, lelkesültséget, mely a másokért küzdelemben, odaadásban élve elűzi magától a sivár reménytelenség kísértéseit.